

Kraków, dn. 10.06. 2024 r.

dr hab. Józef M. Młyński, prof. UKEN
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

**Recenzja pracy doktorskiej
mgr Małgorzaty Wieczkowskiej**

**Propozycje okultystyczne dla dzieci we współczesnych mediach jako wyzwanie
wychowawcze
przygotowanej pod kierownictwem naukowym
prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego**

Wprowadzenie

Zagadnienie odnoszące się do pracy z dziećmi, jako wyzwanie wychowawcze w odniesieniu do współczesnych mediów jest niezwykle istotne. Szczególnie, gdy temat dyskursu naukowego oraz analizy badawczej dotyczy kwestii okultystycznych. Niewątpliwie w dobie rozwijających się społeczeństw swoje miejsce zajmuje kultura medialna, jako istotnie ważny temat dyskursu społecznego, zarówno w perspektywie naukowej i praktycznej. Jako ogół obserwowalnych obszarów świata społecznego, po części zobiiektywizowanych w regułach wyrażających strategie nowych jego części, szczególnie w przestrzeni cyfrowej, i w odbiorze jednostki, stanowi nie tylko element kultury, czyli czegoś, co się wytwarza, ale również status ontologicznego obrazu. W orbicie kultury mediów trzeba uznać, iż media elektroniczne w rewolucyjny sposób zmieniają permanentnie warunki życia współczesnego dziecka, które współcześnie dorasta i rozwija się w wielu agendach socjalizacyjnych, czyli nie tylko w środowisku rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej, ale też i to szczególnie, biorąc pod uwagę prawdopodobieństwo spędzania czasu przez dzieci wśród szerokiej oferty mass mediów. Z tej racji, niestety rozwój nowoczesnych technologii bardzo często prowadzi do ograniczenia wpływu wychowawczego rodziny, zaś socjalizacja środków masowego przekazu staje się prymarne. Współcześnie, wśród dzieci coraz znacznie popularnością cieszą się książki, komiksy, filmy, nade wszystko gry komputerowe, przekazując często zniekształcony obraz świata i stosunków międzyludzkich, propagując również propozycje okultystyczne.

Badania dowodzą, iż praktyki okultystyczne we współczesnej literaturze, jak również oferta medialna skierowana do młodego pokolenia, nie pozostają sprawą marginalną. Tym bardziej, że współcześnie przekaz medialny w wielu obszarach wydaje się być szkodliwy dla

funkcjonalnego rozwoju dzieci i młodzieży. Często bowiem w mass mediach młodemu odbiorcy ukazuje się zniekształcony obraz świata, z narracją czy wręcz nadbudową wiedzy, w obszarze praktyk i rytuałów okultystycznych. Chęć bowiem zabawowego podejścia do kształtowania i wychowywania dzieci przez media w formie różnych zabaw prowadzi do manipulacji związanej z przekazywaniem elementów magii, czarownictwa, kultu szatana, ezoteryzmu, jak również ideologii New Age. Niewątpliwie arkany okultyzmu oferowane dzieciom, zresztą w formach bardzo atrakcyjnych prowadzą do kontekstu edukacji amoralnej rzeczywistości. Sama zaś manipulacja dzieckiem w okresie rozwoju i dorastania, za pomocą niezreflektowanej przez rodzica książki, tudzież filmów, czy gier, w sposób niezauważalny oswaja dziecko, wprowadzając w przestrzeń treści okultystycznych.

Omawiane zagadnienie stało się przedmiotem naukowym i badawczym wielu autorów (M. Eliade, 1992; M. Braun-Gałkowska, 2000; A. Derlukiewicz, 2014; R. Ptaszek, 2015; M. Siedlacka, 2019;). Temat jednak współcześnie nie jest jeszcze dobrze spenetrowany i z tej racji pozostaje ważnym obszarem współczesnej socjologii. Słusznie zatem zauważa Doktorantka, parafrazując za włoskim socjologiem Massimo Introvigne'em, iż „w dzisiejszych czasach mamy do czynienia z „powrotem magii” na szeroką skalę, ponieważ obecnie młode pokolenie poznaje magię i okultyzm nie z tekstów naukowych, lecz dzięki przekazom medialnym w formie „rozmiękczonej” i zabawowej. Dlatego ważnym postulatem wynikającym z zagrożeń płynących z mediów jest wdrożenie edukacji medialnej wśród dzieci, rodziców i nauczycieli. Kolejnym postulatem jest otoczenie rodzin większą opieką duszpasterską oraz formacyjną w celu uświadamiania o współczesnych zagrożeniach duchowych”.

Trzeba bowiem uświadomić sobie, że najważniejszą rolę w rozwoju świadomości jednostki (dzieci, młodzież) wobec kompetencji medialnych pełnią rodzice. Szczególnie, gdy zauważamy jak szybko zmienia się środowisko informacyjne, filmoteka, rzeczywistość Internetu. Doskonalenie kompetencji medialnych jest przeto elementem stałego kształcenia każdego człowieka, w ciągu jego życia, ale też przynajmniej po części wpływa na funkcjonowanie dziecka, młodzieży w dorosłym życiu, w obszarach: społecznych, religijnych. Zagadnienie to wydaje się być ważne przynajmniej z jednego względu. Chodzi o fundamentalny fakt, że nowoczesna technologia, również medialna nie dokonuje się poza człowiekiem. Dotyka go, edukuje, nie dzieje się poza sferą jego świadomości, ale też niesie ze sobą wiele zagrożeń i wielorakie niebezpieczeństwa, również wśród dzieci proponując okultystyczne treści. Media bowiem są jak siła wiatru.

Z pewnością cennym uzupełnieniem dyskursu w zakresie badań nad teorią wychowania w rodzinie, w obszarze masmediów, ogólnie, w obszarze propozycji okultystycznych wpisuje

się praca mgr **Małgorzaty Wieczkowskiej**, poszerzając perspektywę podjętego zagadnienia w pedagogice, socjologii i ogólnie w naukach społecznych, ale też rzeczywistości pastoralnej. Dotychczasowe badania w obrębie omawianej kwestii i problemu społecznego nie przyjmują szerokiego spektrum analizy, i podejmowane są przez nielicznych badaczy (m in. A. Derlukiewicz. Z tej racji prezentowana praca przyjmuje, chociaż jedynie w badaniach źródłowych status innowacyjności, kompleksowości. Można nawet zaryzykować, iż jest pracą pionierską w tej materii.

Praca doktorska Pani mgr **Małgorzaty Wieczkowskiej**, skłoniła mnie do kilku ważnych refleksji, które mają swoje odzwierciedlenie w ocenie recenzowanego dzieła. Pierwsza, związana jest z przyjętym podejściem do ważnej kwestii w rozwoju i wychowaniu dziecka związanej ze współczesnymi propozycjami mediów. Druga dotyczy perspektywy analitycznej i badawczej, która skonkretyzowana została w przyjętych ramach teoretycznych, ukierunkowujących badania w analizie teoretyczno-poznawczej przy syntezie źródeł.

Słuszność zaś podjęcia zagadnienia przez Doktorantkę, uwzględniając braki owych badań w omawianej tematyce wynika również z potrzeby rozpoznania i dookreślenia zagrożenia okultyzmem, który przenika środowisko wychowawcze dziecka w sposób niezauważalny.

Wobec powyższego opisu, należy podkreślić szczególną wartość dysertacji przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego. Doktorantka podjęła się tematu rzadko wybieranego w badaniach analitycznych, nie tylko w analizie źródeł ale nade wszystko w analizach badan socjologicznych, czy pedagogicznych. Zatem na poziomie podmiotowym i przedmiotowych świadczy, iż prezentowany projekt naukowo-badawczy Pani mgr **Małgorzaty Wieczkowskiej**, jest wielowątkowym i interdyscyplinarnym, wpisującym się w trendy badań, a mającym swoje uzasadnienie i aktualność w propozycjach socjalizacji przez media.

Formalna struktura pracy

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska liczy 643 strony, a do struktury należy zaliczyć: wykaz skrótów, wstęp, kolejno sześć rozdziałów – stanowiących *corpus* pracy, zakończenia, oraz spisu bibliograficznego (źródła: dokumenty kościoła i źródła statystyczne; literatura przedmiotu, literatura uzupełniająca, netografia, filmy i gry komputerowe, oraz wykaz tabel i rysunków

Rozprawę cechuje spójna i logiczna struktura. W opisie wstępu zawarto specyfikę pracy, jej główne założenia, przesłanki naukowo-badawcze, cel, metodologię oraz opis kolejnych sześciu głównych rozdziałów i przyporządkowanych podrozdziałów o związanej z pracą zróżnicowanej i uzasadnionej problematyce. Struktura pracy jest prawidłowa, związana z problematyką pracy, przyjętych celów oraz wybranego kierunku metodologii.

Pierwsze cztery rozdziały odnoszą się do teoretycznych aspektów prezentowanej pracy, w których Doktorantka omówiła w nich kluczowe kategorie pojęciowe wyprowadzając je z przyjętego myślenia teoretycznego w obszarze tematu badawczego, zakresy i obszary badawcze związane z koncepcją dzieciństwa, mediów, aspekty wychowania medialnego, oraz okultystycznych propozycji w mediach dla dzieci.

Rozdział piąty i szósty podejmują praktyczne implikacje prac, min. kwestię społeczną dotyczącą konsekwencji i zagrożeń dotyczących elementów okultystycznych w mediach, oraz wniosków pedagogicznych wynikających z analizy przeprowadzonych badań. Całość zwieńczona jest *Zakończeniem*.

Trzeba podkreślić, że Doktorantka na każdym etapie budowa pracy prezentuje swoje intelektualne kompetencje, warunkujące precyzyjnie formułowanie myśli, uzasadnione wybory, potrafi wskazywać źródła zainteresowań badawczych. Ma świadomość analizy i interpretacji tekstu i potrafi uzasadniać naukowo-badawczą wartość podjętych działań.

Ocena teoretycznej zawartości dysertacji

Teoretyczna analiza prezentowanej dysertacji, osadzona w nurcie naukowym i badawczym, pozostaje kwalifikacyjnym elementem i spektrum funkcjonowania rodziny, w funkcji wychowawczej i socjalizacyjnej. Niewątpliwie rodzina pozostająca pierwszym miejscem wychowania zderza się codziennie z wieloma zagrożeniami i wyzwaniem, które nader często przynoszą nie zawsze współmiernie oczekiwania, w stosunku do roli rodziców. Proces wychowania bowiem jako świadoma i celowa działalność warunkująca kształcenie osobowości jednostki (dziecka), w kontekście założonego i określonego wzoru, obejmuje aksjologiczny wymiar wartości poznawczych, estetycznych, kulturowych, religijno-moralnych czy społecznych.

Wychowanie stanowi kluczowy aspekt rozwoju jednostki w społeczeństwie, wpływa bowiem na kształtowanie postaw i wartości, nie tylko przyczynuje tworzenie tradycji, kultury, ale też funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie, przesiąkającej tym, co oferowane jej jest na scenie rodzinnego i społecznego oddziaływania. Ten rodzinno-społeczny teatr egzystencji w dobie globalistycznych wyzwań i tempa życia coraz częściej nabiera znaczenia. W tym

kontekście globalizm fluktuuje na globalne problemy lokalnych środowisk, również na poziomie propozycji okultystycznych prezentowanych przez media, jako element meandrów współczesnego wychowania. Dlatego też można już w tym miejscu stwierdzić, że projekt naukowo-badawczy Doktorantki stanowi cenne źródło poznania wiedzy z obszarów dotąd w tym aspekcie i zakresie mało przebadanych, szczególnie w perspektywie dzieci.

Część teoretyczna prezentuje istotne studium literaturowe. Autorka w pierwszych czterech rozdziałach poddała krytycznej analizie kategorie: dziecko, rodzina, wychowanie, okultyzm, media, w pozostałych odniosła się do praktycznych kwestii pracy. I tak – pierwszy rozdział – *Przegląd pedagogicznych koncepcji dzieciństwa* – opisuje następujące zagadnienia skoncentrowane w podrozdziałach: dziecko jako „mały człowiek”; dzieciństwo rajske i sielskie; dzieciństwo dorosłe; współczesny kult dzieciństwa; komercyjny aspekt współczesnego dzieciństwa. Uzasadnienie i analiza materiałów dobranych skoncentrowała się wokół przeglądu koncepcji i wyobrażeń dotyczących dziecka i dzieciństwa w historycznych uwarunkowaniach rzeczywistości interdyscyplinarnej, na przełomie od starożytności przez oświecenie do współczesności. Kolejnym aspektem jest postrzeganie dzieciństwa w danych epokach w odniesieniu do czynników społecznych, ekonomicznych, politycznych, religijnych, historycznych i kulturowych. W tym kontekście, zważywszy na proces rozwoju dziecka i model wychowania wyodrębniono jego funkcjonowanie na różnych etapach historii ludzkości. Zaś komercyjne podejście do funkcjonowania dzieci we współczesnym świecie dopełniło zamknięcie pierwszego rozdziału.

Rozdział drugi – *Dziecko jako użytkownik współczesnych mediów* – został oparty o następujące treści w kolejnych podrozdziałach: statystyki dziecięcej konsumpcji mediów, głównych kierunków rozwoju mediów dla dzieci; rodzinnego korzystania z mediów współczesnych; merytorycznych elementów programów dziecięcych oraz modeli propagowania treści dla dzieci. Pojęta analiza adresatów mediów ukazuje statystyczny przegląd badań w przywołanej problematyce konsumpcji mediów przez dzieci. Wskazano także na główne kierunki rozwoju mediów względem dzieci i sposobu odbioru ich w uwarunkowanych rodziny. Ponadto omówiono kwestię zasad kwalifikacji programów dla dzieci i młodzieży, które emitowane są w polskich mediach, jak również najważniejsze modele i mechanizmy propagowania treści medialnych dla dzieci.

Trzeci rozdział – *Pedagogiczne i psychologiczne aspekty wychowania medialnego* – podejmuje treści dotyczące: mediów jako forma dodatkowej edukacji; dziecka jako biernego odbiorcy mediów, wzrostu ikonosfery przy niedoborze logosfery; spotkań wirtualnych; i problemu związane do z uzależnieniem medialnym. Badany rozdział został osadzony w

obszarze pedagogicznych i psychologicznych aspektów wychowania medialnego. Z tej racji stał się elementem ukazania wpływu mediów na edukację i wychowanie młodego pokolenia., ale też ukazuje media, które we współczesnym odbiorze dziecka implikują wiele zagrożeń na poziomie edukacyjnym, wychowawczym i nie tylko. Szczególnie podkreślono fakt uzależnienia od: telewizji, gier komputerowych, Internetu, telefonu, kultów oraz t. zw. zjawiska hikikomori, czyli coraz częstszego zamykania się dziecka w własnym lokum (pokoju) bez nawiązywania kontaktu z rodzicami, pozostałymi członkami rodziny, albo ograniczania go do minimum (życie w wirtualnej rzeczywistości).

Czwarty rozdział – *Okultystyczne propozycje w przekazach medialnych dla dzieci* – został osnuty wokół treści: odrodzenie starożytnej magii i kultów magicznych; odwołanie do tradycji czarownictwa i okultyzmu oświeceniowego; nawiązanie do dawnego i współczesnego kultu szatana; w nurcie New Age; generacja nowego nurtu okultyzmu Z tej racji przyjął właściwe przejście od teorii do praktyki z główną problematyką w tle pracy i stał się zwornikiem łączącym całość naukowej dysertacji. Podjęta tematyka w ni mniejszym rozdziale ukazuje propozycje okultystyczne aplikowane w przekazach medialnych, z uwzględnieniem historycznych kwestii, związanych z okultyzmem we współczesnym świecie, m. in.: magii, czarownictwa, okultyzmu oświeceniowego, kultu szatana oraz New Age. Zarysowana problematyka dowiodła w jaki sposób przekazy medialne, popularne wśród młodego pokolenia wykorzystują i propagują okultystyczne idee, symbolikę, praktyki i rytuały, szczególnie generacji nowego nurtu okultyzmu. Istotnym elementem rozdziału jest interpretacja i analiza propozycji okultystycznych, stanowiących ofertę skierowaną do dzieci i młodzieży. Również odwołanie się do nauczania Kościoła stanowi właściwą drogę przestrogi przed determinacją zagrożeń związanych z propozycjami okultyzmu.

Rozdział piąty zatytułowany – *Skutki i zagrożenia związane z obecnością elementów okultystycznych w mediach* – w praktycznym ujęciu analizy omawianej dysertacji dotyczy: zagubienie tożsamości kulturowej; próby naśladownictwa jako ważny proces w odbiorze mediów; wyobcowania ze środowiska rodzinnego; konkurencyjnego nurtu edukacji; zaburzeń relacji z innymi osobami oraz alternatywności światopoglądowej i religijnej. Skupienie się na zagrożeniach i konsekwencjach wynikających z propozycji okultystycznych przekazywanych w mediach i to w rozwoju dziecka, to istotne i ważne odniesienie, gdyż niekontrolowany i w zasadzie każdy kontakt z ofertą medialną w tym obszarze przyczyni się do negatywnych konsekwencji w sferze wychowania, m.in. zagubienia tożsamości kulturowej, alienacji ze środowiska rodzinnego, zerwania relacji z innymi osobami, próby naśladownictwa i identyfikacji z proponowanymi wzorami i postawami nawet w sposób nieświadomy, a w

przypadku dzieci małych infantylny. Autorka zwróciła także uwagę i uwypukla iż media stają się konkurencyjnym nurtem edukacji, często „ukrytym programem wychowawczym”(s. 483) w polu promocji treści okultystycznych, szczególnie przez różne zabawy, ale nie tylko. Treści te niewątpliwie wpływają również na rozwój duchowy dziecka, przyjmując alternatywność światopoglądu religijnego, a nawet dążąc do ukształtowania się płynnej tożsamości.

Ostatni rozdział, szósty – *Wnioski pedagogiczne z analizy przeprowadzonych badań* – analizuje agendy socjalizujące pod względem ich roli w wychowaniu, podejmując treści: rola rodziny w wychowaniu do odbioru mediów; szkoła jako instytucja wspomagająca troskę o rodziny; znaczenie przekazywanych treści i medialnych ocen propozycji okultystycznych; znaczenie wpływu środowisk społecznych; nauczanie kościoła katolickiego i innych wyznań; rola oceny naukowców w środowiskach akademickich. W ten sposób Autorka wskazuje na postulaty i wskazówki ukierunkowane na osoby i instytucje socjalizacyjne, których podmiotem jest odpowiedzialność za wychowanie, szczególnie ukazania krytycznego i selektywnego odbioru mediów, m.in. do rodziny, szkoły i szeroko rozumianego środowiska społecznego, z szerokim uwzględnieniem stanowiska nauczania kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych na temat okultyzmu. Ostatnim elementem pozostało podkreślenie roli środowiska akademickiego w badanej kwestii niniejszego opracowania.

Reasumując, przedłożona treść, teoretyczno-badawcza w zakresie wiedzy i kategorii analiz, oraz sposób narracji, jej prezentacji, nie budzi wątpliwości, że warsztat naukowy Doktorantki jest wysoce kompetentny i intelektualnie biegły.

Ocena projektu badań własnych

Analiza merytorycznych założeń podstaw metodologicznych przedłożonego do recenzji projektu jest na dobrym poziomie. Spełnia nie tylko kryteria wymagane dla projektu badawczego w tym zakresie, ale jest istotnym w kontekście podjętego tematu współczesnych czasów, jeśli chodzi o proces wpływu mediów na wychowanie dzieci, nie tylko w propozycjach okultystycznych, które z racji oczywistych są zagrożeniem, ale ogólnie w sensie socjalizacyjnym i edukacyjnym. Tym kryterium Doktorantka przekonuje o słuszności i wartości podjętego zagadnienia badawczego w uzasadnieniu wyboru tematu. Zgodnie z zapisem we wstępie podkreśliła, że „Mając na uwadze ważność oddziaływania mediów na wychowanie dzieci i młodzieży, autorka podjęła się przeprowadzenia badań w pewnym zakresie, z którego wynikł temat niniejszej dysertacji: *Propozycje okultystyczne dla dzieci we współczesnych mediach jako wyzwanie wychowawcze*. Inspiracją do podjęcia badań na ten

Na podstawie wniosków i wyników badań można stwierdzić, że Badaczka unaocznia nie tylko luki w zakresie badań nad proponowanymi treściami okultystycznymi w mediach, ale pośrednio daje kierunek przeprowadzanie badań w ujęciu nauk społecznych, w postaci badań jakościowych i ilościowych, szczególnie w obszarze kategorii jaką dzieci. Efekt ten będzie pomostem przejścia od teoretyczno-praktycznych analiz zawartych w przywołanych źródłach i opracowaniach do szeroko rozumianych badan społecznych na żywym organizmie badawczym.

Reasumując: dojrzałość projektu badawczego, rzetelność naukowego wyводу, przejrzystość struktury pracy, a także umiejętności w zakresie analizy i interpretacji źródłowych przytaczanych z dostępnych badań oraz materiałów teoretycznych zadecydowały o sukcesie zrealizowanego przez Panią mgr Małgorzatę Wieczkowską. Wnioski wprowadzone z badań prowokują zatem do dalszych eksploracji w wyróżnionych obszarach, a także namysłu i zainicjowania oraz wdrożenia badań społecznych, szczególnie socjologicznych.

Zadaniem recenzenta jest jednak wskazać na pewne niedociągnięcia, które w każdej chwili można dopracować, doprecyzować, tak, aby całość rozprawy stała się cennym studium na półce biblioteki. W tym obszarze uważam, iż należałoby uzupełnić (przynajmniej w druku książki) ukonkretnić cel główny i cele szczegółowe. Uważam też, iż należy ukonkretnić wprowadzenia do poszczególnych rozdziałów, które powinny zapowiadać dalsza myśl pracy

Proponuje zmiany nazw rozdziałów:

Rozdział I Przegląd koncepcji dzieciństwa (Autorka odwołuje się nie tylko do pedagogicznych koncepcji, ale posiłkuje się ujęciem teologicznym, socjologicznym, społecznym.

Rozdział II Dziecko jako adresat współczesnych mediów

Rozdział III Społeczne aspekty wychowania medialnego (rzecz w tym, że Autorka odwołuje się także do innych badaczy i obszarów nauki)

Pytania:

Jakie zadania stają dziś przed Rodziną i Kościołem w procesie wychowawczym, aby wpływ masmediów w propozycjach okultystycznych nie przeniknął do tkanki wychowawczej dzieci.

Na ile propozycje okultystyczne w mediach sprzedawane są na rynku i gdzie należy szukać pomocy w rozwiązaniu tych trudnych wyzwań

Konkluzja

Przedłożoną do recenzji rozprawę doktorską należy umieścić nie tylko w naukach pedagogicznych ale też w naukach socjologicznych, w szczególności socjologii wychowania. Analizując dysertację mgr Małgorzaty Wieczkowskiej pt. *Propozycje okultystyczne dla dzieci we współczesnych mediach jako wyzwanie wychowawcze* uważam, iż Doktorantka porusza istotny i ważny współcześnie temat, który wydaje się być incydentalnie poruszany w socjologii oraz naukach społecznych. *Praca jest* dobrze osadzona w przyjętych przez Autorkę perspektywach teoretycznych, poprawna metodologicznie. Autorka bowiem prowadzi narrację, w której czytelnik jest inspirowany oraz angażowany myślowo, tak, aby mógł podejmować dyskusję w badanym obszarze. Wyróżnia się także zaangażowaniem czytelnika w prowadzoną narrację oraz umiejętnością podejmowania dyskusji w badanym obszarze. Trzeba stwierdzić, że rozprawa potwierdza kwalifikacje badawcze oraz kompetencje i umiejętności Doktorantki w zakresie samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Przedstawiona do recenzji praca jest samodzielna, naukowo poprawna o bogatej literaturze źródłowej. Z powyższych racji spełnia wszystkie warunki stawiane rozprawom doktorskim zawartych w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2023 r. poz. 742, z późn. zm.). o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Wyrażając pozytywną opinię o wykonanej pracy, wnoszę do *Senatu Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie* o kontynuowanie i dopuszczenie Pani mgr Małgorzaty Wieczkowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

